Arabian Journal of Science

ISSN:2308-5703

Impact factor:13.5 *International Multidisciplinary Online Journal* July, 2026

IQTISODIY SANKSIYALARNING TURLARI VA ULARNING XALQARO MUNOSABATLARGA TA'SIRI

Normatjonova Odinaxon Shuxratbek qizi
Jahon Iqtisodiyoti Va Diplomatiya Universiteti
Xalqaro Munosabatlar Va Zamonaviy Siyosiy Jarayonlar Fakulteti Magistratura Talabasi
(Ilmiy-Tahliliy Maqola)

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqtisodiy sanksiyalarning nazariy mohiyati, asosiy turlari (savdo, moliyaviy, sektorial, maqsadli va to'lov tizimlariga qaratilgan sanksiyalar) hamda ularning xalqaro munosabatlar tizimiga ko'rsatadigan ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy iqtisodiy statekraft nazariyasi, jumladan savdo nazariyasidagi "foyda-zarar" tenglamalari (Arkolakis, Costinot va Rodríguez-Clare, 2012), sanksiyalarni muzokara instrumenti sifatida tushuntiruvchi bargaining nazariyalari (Eaton va Engers, 1992; Drezner, 1998) hamda xalqaro munosabatlar nazariyotchilarining (Drezner, 1999; Hufbauer va boshqalar, 2009) qarashlari yoritiladi. Shuningdek, Felbermayr, Morgan, Syropoulos va Yotov (2021) tomonidan tizimlashtirilgan Global Sanctions Database asosidagi statistik tendensiyalar va ekonometrik empirik natijalar ko'rib chiqiladi. Nazariy asoslarni amaliyot bilan bog'lash maqsadida Rossiyaga nisbatan 2014 va 2022-yillarda qo'llanilgan sanksiyalar tajribasi (Itskhoki va Ribakova, 2024) misolida chuqur tahlil o'tkaziladi. Maqola sanksiyalarning samaradorligi nishonga olingan mamlakatning iqtisodiy hajmi, global integratsiya darajasi, koalitsiyaning birligi hamda amalga oshirish (enforcement) mexanizmlariga bog'liqligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: iqtisodiy sanksiyalar, iqtisodiy statekraft, savdo sanksiyalari, moliyaviy sanksiyalar, xalqaro munosabatlar, geoiqtisodiyot, Rossiya sanksiyalari.

I. KIRISH So'nggi o'n yilliklarda iqtisodiy sanksiyalar xalqaro siyosat va diplomatiyaning eng faol qo'llaniladigan vositalaridan biriga aylandi. Harbiy kuchdan foydalanishning yuqori siyosiy va insoniy tannarxi, shuningdek AQSh va uning ittifoqchilarining global moliyaviy tizimdagi markaziy o'rni sanksiyalarning yumshoq kuch vositasi sifatida qayta jonlanishiga sabab bo'ldi.[1] Iqtisodiy sanksiyalar - bu bir davlat yoki davlatlar koalitsiyasi tomonidan boshqa davlat, tashkilot yoki jismoniy shaxsning xatti-harakatini o'zgartirish maqsadida qo'llaniladigan savdo, moliyaviy va boshqa iqtisodiy cheklovlar majmuidir. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tasnifiga ko'ra, bunday choralar sanksiya qo'llovchi davlatning nishon davlat siyosatini o'zgartirishga qaratilgan iqtisodiy chora-tadbirlari sifatida belgilanadi, bunga savdo embargolari, moliyaviy va investitsion oqimlarning to'xtatilishi hamda aktivlarni muzlatish va sayohat taqiqlari kabi aqlli (smart) sanksiyalar kiradi.[2]

Mazkur maqolaning maqsadi iqtisodiy sanksiyalarning asosiy turlarini tizimlashtirish, ularning nazariy ta'sir mexanizmlarini ochib berish hamda xalqaro munosabatlar kontekstida qanday oqibatlarga olib kelishini, xususan Rossiyaga qarshi 2014 va 2022-yillardagi sanksiyalar tajribasi misolida ko'rsatib berishdir.

Amaliyotda iqtisodiy sanksiyalar bir necha mezon bo'yicha tasniflanadi: qamrov darajasi (keng qamrovli yoki maqsadli), yo'nalishi (savdo, moliya, to'lov tizimi), ishtirokchilar soni (bir tomonlama yoki ko'p tomonlama) hamda huquqiy asosi (BMT, mintaqaviy tashkilotlar yoki milliy

[1] Itskhoki, O., & Ribakova, E. (2024). The economics of sanctions: From theory into practice. Brookings Papers on Economic Activity, Fall 2024. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2024/09/17160-BPEA-BPEA-FA24_WEB_Istkhoki-Ribakova.pdf

[2] Wikipedia. (2026). Economic sanctions. https://en.wikipedia.org/wiki/Economic_sanctions

qonunchilik) bo'yicha. Quyida asosiy turlar qisqacha yoritiladi. Keng qamrovli sanksiyalar nishon davlat bilan deyarli barcha savdo, moliyaviy va investitsion aloqalarni taqiqlaydi. Bunga AQShning Kuba, Eron, Shimoliy Koreya va Suriyaga nisbatan qo'llagan uzoq muddatli embargolari misol bo'ladi. Bunday sanksiyalar eng qat'iy chora hisoblanadi, biroq ular ko'pincha oddiy fuqarolarga nisbatan og'ir gumanitar oqibatlarga olib kelgani uchun tanqid qilinadi.[3] Savdo sanksiyalari nishon davlatning eksport yoki import operatsiyalarini cheklaydi va tanlangan tovarlarga masalan, qurol, neft, texnologiya yoki butun tarmoqqa taalluqli bo'lishi mumkin. Ular bir tomonlama ya'ni bitta davlat tomonidan yoki ko'p tomonlama, BMT yoki Yevropa Ittifoqi kabi tashkilotlar orqali bo'lishi mumkin. Xalqaro savdo nazariyasi nuqtayi nazaridan, savdo sanksiyalarining farovonlikka ta'sirini baholashning soddalashtirilgan usulini Arkolakis, Costinot va Rodríguez-Clare taklif qilgan bo'lib, unga ko'ra savdodan yutuq ichki bozor ulushi va savdo elastikligiga bog'liq. Moliyaviy sanksiyalar davlatning xalqaro moliya bozorlaridan qarz olish, aktivlarni boshqarish yoki xalqaro to'lovlarni amalga oshirish imkoniyatini cheklaydi. Ular ayniqsa nishon davlat tashqi moliyalashtirishga ko'p tayangan hollarda samarali bo'ladi, chunki bunday sharoitda sanksiyalar to'satdan kapital oqimining to'xtashi (sudden stop) va bank tizimidagi vahimani (bank run) keltirib chiqarishi mumkin.[4] Moliyaviy sanksiyalarning muhim shakli markaziy bank yoki davlat zaxiralarining chet elda muzlatilishi bo'lib, bu siyosiy jihatdan savdo sanksiyalariga qaraganda arzonroq, ammo obro'-e'tibor nuqtai nazaridan xavfli chora hisoblanadi. Sektorial sanksiyalar iqtisodiyotning muayyan tarmoqlariga, masalan energetika, moliya yoki mudofaa sanoatiga qaratiladi. AQSh Moliya vazirligining Sectoral Sanctions Identifications (SSI) ro'yxati bunga misol bo'lib, unda ko'plab kompaniyalar Rossiya kompaniyalari uchun faqat yangi belgilangan bitimlar (masalan, qarz mablag'lari bilan moliyalashtirish) nazorat qilinadi, boshqa faoliyat turlari esa cheklanmaydi.[5]

2000-yillardan boshlab xalqaro amaliyotda aqlli sanksiyalar (smart sanctions) tushunchasi keng tarqaldi. Ular butun mamlakat aholisiga emas, balki muayyan mansabdor shaxslar, kompaniyalar yoki elita vakillariga qaratilgan bo'lib, asosiy vositalari ya'ni aktivlarni muzlatish va sayohat taqiqlaridir. Bunday yondashuvning maqsadi qaror qabul qiluvchilarga bosim o'tkazish va shu bilan birga fuqarolarga yetkaziladigan zararni kamaytirishdir.[6] Biroq Ahn va Ludema tomonidan o'tkazilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, maqsadli sanksiyalar nishonga olingan alohida firmalarning davlat resurslariga ko'proq erishishiga olib kelishi va natijada ularning faoliyati hatto kengayishi mumkin. Zamonaviy iqtisodiyotda kam o'rganilgan, ammo amalda katta ahamiyatga ega bo'lgan yo'nalish asosan xalqaro to'lov tizimlariga (masalan, SWIFT) qaratilgan sanksiyalardir. Standart iqtisodiy modellarda to'lov tizimlari savdo yoki aktiv oqimlariga ta'sir qilmaydi deb faraz qilinadi, biroq amaliyotda ularning buzilishi savdo muvozanatlashgan taqdirda ham bitimlarni imkonsiz qilib qo'yadi. Bunday sanksiyalar iqtisodiyotni barter muvozanatiga yaqinlashtiradi, bu esa xalqaro savdodan olinadigan yutuqlarni sezilarli darajada cheklaydi.[7] Bulardan tashqari, qurol embargolari (harbiy

[3] Council on Foreign Relations. (2024). What are economic sanctions? https://www.cfr.org/backgrounders/what-are-economic-sanctions

[4] Itskhoki, O., & Ribakova, E. (2024). The economics of sanctions: From theory into practice. Brookings Papers on Economic Activity, Fall 2024. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2024/09/17160-BPEA-BPEA-FA24_WEB_Istkhoki-Ribakova.pdf

[5] LegalClarity. (2026). What are economic sanctions? OFAC rules & penalties. https://legalclarity.org/what-are-economic-sanctions-and-how-do-they-work/

[6] Council on Foreign Relations. (2024). What are economic sanctions? https://www.cfr.org/backgrounders/what-are-economic-sanctions

[7] Itskhoki, O., & Ribakova, E. (2024). The economics of sanctions: From theory into practice. Brookings Papers on Economic Activity, Fall 2024. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2024/09/17160-BPEA-BPEA-FA24_WEB_Istkhoki-Ribakova.pdf

texnika yetkazib berishni taqiqlash), diplomatik sanksiyalar (elchixonalarni yopish, diplomatik vakolatlarni cheklash) va ikkilamchi sanksiyalar (secondary sanctions - uchinchi davlatlarning nishon davlat bilan aloqasini cheklovchi choralar) ham mavjud. Ikkilamchi sanksiyalar, xususan, koalitsiyaga kirmagan davlatlarning sanksiyalarni chetlab o'tishda ishtirok etishining oldini olishda muhim rol o'ynaydi.[8]

Iqtisodiy sanksiyalarning ta'sirini tushunish uchun xalqaro savdo nazariyasi muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Standart gravitatsiya modeliga ko'ra, savdodan olinadigan yutuq mamlakatning ichki iste'mol ulushi va savdo elastikligi bilan belgilanadi; demak, sanksiyalarning zarari import ulushining o'zgarishi orqali o'lchanishi mumkin. Bu nazariyaning muhim xulosalaridan biri Lerner simmetriyasi bo'lib, unga ko'ra import bojlari va eksport soliqlari o'xshash miqyosda qo'llanilganda bir xil muvozanat va farovonlik oqibatlariga olib keladi. Biroq bu simmetriya sanksiyalar doimiy emas deb qabul qilinganda yoki nishon davlatda katta xorijiy aktivlar mavjud bo'lganda. Moliyaviy inqiroz nuqtai nazaridan, sanksiyalarning eng kuchli ta'siri quyidagi uchta shart mavjud bo'lganda yuzaga keladi:

1) joriy hisob va davlat byudjeti defitsiti katta bo'lganda;

2) tashqi qarz yuqori bo'lganda;

3) ichki iqtisodiyotda dollarlashuv darajasi yuqori bo'lganda. Bu shartlar mavjud bo'lmagan taqdirda, hatto keng qamrovli moliyaviy sanksiyalar ham to'liq moliyaviy inqirozni keltirib chiqarmasligi mumkin.

Shuningdek, mamlakat hajmi masalasi ham muhim ahamiyatga ega: agar sanksiyalovchi koalitsiya nishon davlatdan necha marta katta bo'lsa, koalitsiyaning xarajatlari shuncha marta kichik bo'ladi, biroq bu bog'liqlik ikki tomonlama xarakterga ega nishon davlatga yetkazilayotgan zarar qanchalik katta bo'lsa, jo'natuvchi davlatlarning xarajati ham shunchalik yuqori bo'ladi (og'riqsiz yutuq yo'q tamoyili).[9] Iqtisodiyot va siyosiy fanlar sohasidagi tadqiqotchilar sanksiyalarni ko'pincha majburlash diplomatiyasi (coercive diplomacy) instrumenti sifatida, ya'ni nishon davlatning xarajat-foyda hisob-kitobini o'zgartirish vositasi sifatida talqin qiladilar.[10] Ushbu yondashuv ko'p jihatdan harbiy mojarolar nazariyasidagi muzokara (bargaining) modellaridan kelib chiqqan bo'lib, sanksiyalarni tomonlar o'rtasidagi xarajatlarni boshqarish va signal berish vositasi sifatida ko'radi. Ilk tadqiqotlar, xususan Hufbauer, Schott va Elliott tomonidan yaratilgan mashhur HSE (Hufbauer-Schott-Elliott) ma'lumotlar bazasi asosida o'tkazilgan tahlillar, sanksiyalarning faqat taxminan 30 foiz holatlarda o'z siyosiy maqsadlariga erishganini ko'rsatgan. Bu natija sanksiyalar ishlamaydi degan keng tarqalgan qarashni mustahkamladi. Biroq R. Harrison Wagner ushbu qarashga nazariy asosda e'tiroz bildirib, agar xuddi shu muzokara nazariyasini xalqaro savdodan olinadigan yutuqlarni tushuntirish uchun qo'llasak, savdo aloqalarini uzish ikkala tomonga ham zarar keltirishi va shu sababli jo'natuvchi davlatning tahdidi unchalik ishonchli bo'lmasligi kelib chiqishini ko'rsatgan. 1992-yilda Eaton va Engers rasmiy o'yin nazariyasi asosida navbatma-navbat harakatlanuvchi, cheksiz gorizontli muzokara modelini ishlab chiqqan bo'lib, unda jo'natuvchi davlat nishon davlat oldindan belgilangan talabga rioya qilmasa, muayyan muddat davomida sanksiya siyosatini amalga oshirishga

---

[8] GovFacts. (2025). How U.S. economic sanctions work: Tools, targets, and trade-offs. https://govfacts.org/policy-security/economic-statecraft/economic-sanctions/how-u-s-economic-sanctions-work-tools-targets-and-trade-offs/

[9] Itskhoki, O., & Ribakova, E. (2024). The economics of sanctions: From theory into practice. Brookings Papers on Economic Activity, Fall 2024. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2024/09/17160-BPEA-BPEA-FA24_WEB_Istkhoki-Ribakova.pdf

[10] Felbermayr, G., Morgan, T. C., Syropoulos, C., & Yotov, Y. V. (2021). Understanding economic sanctions: Interdisciplinary perspectives on theory and evidence. European Economic Review, 135, 103720. https://www.kielinstitut.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/fis-import/246a00c5-61d1-4619-a4ec-8425bc03a36e-Understanding_economic_sanctions_Interdisciplinary_perspectives_on_theory_and_evidence.pdf

majburiyat oladi. Ushbu model sanksiyalarning vaqt bo'yicha joylashishi va samaradorligi tomonlarning vaqt afzalliklari (time preferences) hamda sanksiyalardan ko'radigan zarariga bog'liqligini ko'rsatadi.[11]

Daniel Drezner o'zining mashhur kelajakdagi mojaro kutilmalari paradoksi nazariyasida shuni ko'rsatadiki, jo'natuvchi davlatlar kelajakda ko'proq ziddiyat kutgan taqdirda sanksiyalarni tezroq qo'llashga moyil bo'ladi, biroq xuddi shu sababdan nishon davlatlar ham chekinishga kamroq tayyor bo'ladi bu paradoksal natijaga olib keladi: eng qulay natija aslida jo'natuvchi davlat o'z obro'-e'tibori yoki yutuqlar taqsimotiga eng kam ahamiyat bergan holatlarda yuzaga keladi. So'nggi yillarda sanksiyalar bo'yicha ilmiy tahlilni yanada chuqurlashtirish maqsadida bir qator yirik ma'lumotlar bazalari yaratildi, masalan, HSE (Hufbauer va boshqalar), TIES ("Threat and Imposition of Sanctions", Morgan va boshqalar), TSC (BMT Xavfsizlik Kengashi sanksiyalariga ixtisoslashgan) hamda eng so'nggisi Global Sanctions Database (GSDB), unda 1950-2016-yillar oralig'idagi barcha ma'lum sanksiya holatlari qamrab olingan. GSDB ma'lumotlariga ko'ra, 1950-yildan 2016-yilgacha bo'lgan davrda sanksiyalar soni izchil o'sib borgan bo'lib, bu o'sish uch to'lqinda kuzatilgan: 1970-yillar o'rtasida, 1990-yillar boshida hamda 2008-yilgi Buyuk Retsessiyadan keyingi davrda. Shu bilan birga, sanksiyalar tarmog'ining murakkabligi ham sezilarli darajada oshgan. Agar 1950-yilda sanksiyalar asosan G'arbiy Yevropa davlatlari tomonidan qo'llanilgan bo'lsa, 2016-yilga kelib jo'natuvchi va nishon davlatlar tarmog'i ancha xilma-xil va ko'p qutbli tus olgan, bunga ko'p jihatdan BMT va Yevropa Ittifoqi kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan qo'llaniladigan ko'p tomonlama sanksiyalarning ko'payishi sabab bo'lgan. GSDB sanksiyalarni olti turga ajratadi: savdo, qurol, harbiy yordam, moliyaviy, sayohat va boshqa sanksiyalar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, 1950-2016-yillar oralig'ida savdo sanksiyalaridan tashqari barcha turlar nisbiy va mutlaq ko'rsatkichlarda o'sgan, ayniqsa moliyaviy, sayohat va qurol sanksiyalari sezilarli darajada ko'paygan, savdo sanksiyalarining ulushi esa nisbatan kamaygan. Moliyaviy va sayohat sanksiyalari odatda aqlli sanksiyalar (smart sanctions) umumiy toifasiga birlashtiriladi.[12] Ma'lumotlarga ko'ra, aqlli sanksiyalar ulushi 1950-yilda umumiy sanksiyalarning uchdan biridan kamini tashkil etgan bo'lsa, 2016-yilga kelib bu ko'rsatkich yarmidan oshgan. Qiziqarli jihati shundaki, savdo sanksiyalari sonining nisbiy kamayishiga qaramay, ular ta'sir doirasi kengaygan 2000-2016-yillar oralig'ida savdo sanksiyalari bilan qamrab olingan davlat juftliklari soni 50 foizdan ortiq oshgan, bu ko'p jihatdan ko'p tomonlama sanksiyalarning (masalan, 2006-yilgi BMTning Eronga qarshi yoki 2014-yilgi Yevropa Ittifoqining Rossiyaga qarshi sanksiyalari) ko'payishi bilan izohlanadi. Shuningdek, savdo sanksiyalarining tabiati ham o'zgargan: to'liq (barcha savdo turlariga taalluqli) sanksiyalar soni 2003-yildan keyin (Iroqqa nisbatan BMT sanksiyalarining bekor qilinishi bilan) keskin kamaygan va past darajada qolgan, qisman (muayyan mahsulot yoki tarmoqqa qaratilgan) sanksiyalar soni esa deyarli uch baravar oshgan bu savdo sanksiyalarining ham tobora aqlliroq tus olayotganini ko'rsatadi.[13]

Xalqaro munosabatlar nazariyasida sanksiyalarning samaradorligi va ularning davlatlararo munosabatlarga ta'siri borasida uzoq davom etayotgan bahs mavjud. Hufbauer, Schott, Elliott va Oegg tomonidan o'tkazilgan 204 ta tarixiy holatni o'z ichiga olgan keng qamrovli tadqiqotda sanksiyalarning

---

[11] Felbermayr, G., Morgan, T. C., Syropoulos, C., & Yotov, Y. V. (2021). Understanding economic sanctions: Interdisciplinary perspectives on theory and evidence. European Economic Review, 135, 103720. https://www.kielinstitut.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/fis-import/246a00c5-61d1-4619-a4ec-8425bc03a36e-Understanding_economic_sanctions_Interdisciplinary_perspectives_on_theory_and_evidence.pdf

[12] Drezner, D. W. (2011). Sanctions sometimes smart: Targeted sanctions in theory and practice. International Studies Review, 13(1), 96-108. https://doi.org/10.1111/j.1468-0343.2011.00388.x

[13] Felbermayr, G., Morgan, T. C., Syropoulos, C., & Yotov, Y. V. (2021). Understanding economic sanctions: Interdisciplinary perspectives on theory and evidence. European Economic Review, 135, 103720. https://www.kielinstitut.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/fis-import/246a00c5-61d1-4619-a4ec-8425bc03a36e-Understanding_economic_sanctions_Interdisciplinary_perspectives_on_theory_and_evidence.pdf

taxminan 34 foizi qisman muvaffaqiyatga erishgani aniqlangan.[14] Biroq Robert Pape ushbu natijalarni tanqid qilib, qat'iyroq mezonlar qo'llanilganda sanksiyalar nishon davlatning siyosatini tubdan o'zgartirishga kamdan-kam hollarda olib kelishini ta'kidlaydi. Daniel Drezner o'zining mashhur sanksiyalar paradoksi nazariyasida sanksiyalarning samaradorligi jo'natuvchi va nishon davlat o'rtasidagi kelajakdagi ziddiyat kutilmalariga bog'liqligini ko'rsatadi: raqib davlatlar o'rtasida sanksiyalar tez-tez qo'llaniladi, biroq ular kamdan-kam natija beradi, chunki raqib davlatlar kelajakdagi iqtisodiy foydalarni past baholaydi va nisbiy yutuqlarga ko'proq ahamiyat beradi; ittifoqchilar o'rtasida esa aksincha, sanksiyalar kamdan-kam qo'llaniladi, ammo qo'llanilganda ancha samarali bo'ladi. Bu xulosa xalqaro munosabatlarda sanksiyalarning nafaqat iqtisodiy, balki chuqur siyosiy-strategik mohiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Muhim uslubiy muammo shundaki, siyosiy fanlar va iqtisodiyot sohasidagi tadqiqotchilar sanksiyalarning samaradorligi tushunchasini turlicha talqin qiladi. Siyosatshunoslar sanksiyani faqat o'zining e'lon qilingan siyosiy maqsadiga erishgan taqdirdagina samarali deb hisoblaydi, bu esa ko'pincha atigi 30-35 foizni tashkil etadi va shu sababli siyosiy fanlar adabiyotida sanksiyalar asosan samarasiz vosita sifatida baholanadi. Iqtisodchilar esa, aksincha, sanksiyalarning nishon davlat iqtisodiyotiga yetkazgan zarari asosida baholaydi va ko'pgina tadqiqotlar sezilarli iqtisodiy zararni qayd etgani sababli, ularni samarali deb hisoblaydi.[15] Ushbu ikki intizom o'rtasidagi farq sanksiyalar siyosatini yaxlit baholash uchun iqtisodiyot va siyosiy fanlar o'rtasida chuqurroq integratsiyaga ehtiyoj borligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, sanksiyalar xalqaro tizimda kengroq geosiyosiy oqibatlarga ham olib keladi. Xususan, keng qamrovli va uzoq muddatli sanksiyalar nishon davlatni muqobil ittifoqlar va to'lov infratuzilmalarini (masalan, milliy to'lov tizimlari yoki muqobil valyutalarda hisob-kitob qilish) rivojlantirishga undaydi, bu esa uzoq muddatda global moliyaviy tizimning fragmentatsiyalanishiga (parchalanishiga) olib kelishi mumkin.[16] Shu bilan birga, sanksiyalar sanksiyalovchi koalitsiya ichida ham iqtisodiy va siyosiy xarajatlarni keltirib chiqaradi, bu esa koalitsiya birligini saqlashni murakkablashtiradi. Bunga qo'shimcha ravishda, sanksiyalarning tugatilishi (termination) omillari ham nishon va jo'natuvchi davlatlar uchun har xil bo'ladi: nishon davlatda iqtisodiy ahvolning yomonlashuvi va yuqori siyosiy beqarorlik nishon davlatning talablarga bo'ysunishi ehtimolini oshiradi, jo'natuvchi davlatda esa siyosiy rahbariyat almashinuvi va sanksiyalovchi hamda nishon davlat o'rtasidagi siyosiy yaqinlashuv sanksiyalarning bekor qilinishi ehtimolini oshiradi. Zamonaviy ekonometrik tadqiqotlar sanksiyalarning iqtisodiy ta'sirini turli darajada firma, mahsulot va davlat darajasida o'lchashga imkon bermoqda. Ahn va Ludema tomonidan o'tkazilgan tadqiqot 2014-yilda Rossiyaga nisbatan qo'llanilgan aqlli sanksiyalarning ta'sirini firma darajasidagi ma'lumotlar asosida tahlil qilib, sanksiyalar G'arb bilan yaqin aloqada bo'lgan tarmoqlarga sezilarli zarar yetkazganini, biroq davlat tomonidan strategik himoyalangan firmalar himoyalanmagan firmalarga nisbatan ancha yaxshi natija ko'rsatganini aniqlagan. Besedes va boshqalar Germaniya kompaniyalarining oylik to'lov balansi ma'lumotlari asosida moliyaviy sanksiyalarning jo'natuvchi davlat iqtisodiyotiga ta'sirini tahlil qilgan va moliyaviy sanksiyalarning Germaniya bilan sanksiyalangan davlatlar o'rtasidagi moliyaviy faoliyatni sezilarli darajada kamaytirganini, biroq bu sanksiyalarning umumiy Germaniya iqtisodiyotiga ta'siri cheklangan bo'lganini, chunki ta'sirlangan tranzaksiyalar yirik kompaniyalar portfelining kichik

[14] Drezner, D. W. (1999). *The sanctions paradox: Economic statecraft and international relations*. Cambridge University Press. https://assets.cambridge.org/97805216/43320/sample/9780521643320wsc00.pdf

[15] Felbermayr, G., Morgan, T. C., Syropoulos, C., & Yotov, Y. V. (2021). Understanding economic sanctions: Interdisciplinary perspectives on theory and evidence. European Economic Review, 135, 103720. https://www.kielinstitut.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/fis-import/246a00c5-61d1-4619-a4ec-8425bc03a36e-Understanding_economic_sanctions_Interdisciplinary_perspectives_on_theory_and_evidence.pdf

[16] Itskhoki, O., & Ribakova, E. (2024). The economics of sanctions: From theory into practice. Brookings Papers on Economic Activity, Fall 2024. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2024/09/17160-BPEA-BPEA-FA24_WEB_Istkhoki-Ribakova.pdf

qismini tashkil etganini ko'rsatgan. Crozet va boshqalar Fransiya eksportchilari misolida sanksiyalarning firmalarning eksport qilish qaroriga (ya'ni savdoning ekstensiv marjasiga) ta'sirini o'rgangan va bu ta'sir sezilarli, ammo firma xususiyatlari, sanksiya turi hamda jo'natuvchi va nishon davlat o'rtasidagi oldingi munosabatlarga qarab har xil bo'lishini aniqlagan muhimi, sanksiyalarning bekor qilinishi savdoning to'liq tiklanishiga olib kelmasligini ko'rsatgan. Felbermayr va hammualliflari tomonidan yaratilgan Global Sanctions Database asosida gravitatsiya modeli yordamida o'tkazilgan tahlil savdo sanksiyalarining ikki tomonlama savdo hajmiga kuchli salbiy ta'sir ko'rsatishini, boshqa turdagi sanksiyalar esa savdo oqimlariga bevosita ta'sir qilmasligini ko'rsatgan. Shuningdek, to'liq sanksiyalar qisman sanksiyalarga nisbatan, eksport sanksiyalari esa import sanksiyalariga nisbatan ancha samaraliroq ekanligi aniqlangan, buning sababi jo'natuvchi davlatning o'z eksportchilari ustidan nazoratni osonroq amalga oshira olishi bilan izohlanadi.[17] Alohida ta'kidlash lozimki, empirik adabiyotda sanksiyalarning endogenligi (ya'ni sanksiyalarning o'zi allaqachon boshqa omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkinligi) masalasiga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Bu muammoni bartaraf etish uchun Gutmann va boshqalar instrumental o'zgaruvchilar usulidan, xususan nishon davlatning AQShdan geografik va genetik masofasi hamda BMT Bosh Assambleyasidagi ovoz berish moslashuvidan foydalangan, Kwon va boshqalar esa jo'natuvchi davlatning tajovuzkorlik darajasiga asoslangan instrumentni taklif qilgan.

Rossiyaga qarshi qo'llanilgan sanksiyalar zamonaviy iqtisodiy statekraftning eng yirik va murakkab namunasi hisoblanadi. Itskhoki va Ribakova tadqiqotiga ko'ra, Rossiyaga nisbatan sanksiyalar uch bosqichda rivojlangan: birinchi bosqich 2014-yilda Qrim anneksiyasidan so'ng joriy etilgan sektorial va moliyaviy sanksiyalar, ikkinchi bosqich 2015-2021-yillar orasida saylovlarga aralashuv va kiber-hujumlar uchun qo'llanilgan bir tomonlama choralar; uchinchi bosqich 2022-yilda Ukrainaga to'liq miqyosli bosqindan so'ng joriy etilgan keng qamrovli sanksiyalar to'plami.[18] 2022-yil fevral oxirida AQSh, Yevropa Ittifoqi va G7 mamlakatlari Rossiyaning yirik banklarini SWIFT tizimidan chetlashtirdi, Rossiya Markaziy bankining xorijiy zaxiralarini muzlatdi hamda yuqori texnologiyali mahsulotlar eksportiga keng qamrovli cheklovlar joriy etdi. Natijada rubl kursi keskin tushib ketdi, banklarda vahima kuzatildi va Rossiya Markaziy banki foiz stavkasini 9,5 foizdan 20 foizgacha ko'tarishga majbur bo'ldi. Biroq muallif-larning ta'kidlashicha, Rossiya energiya eksportidan tushgan yuqori daromadlar (2022-yilda joriy hisob profitsiti 238 milliard AQSh dollarini tashkil etgan) hisobiga nisbatan qisqa muddatda barqarorlashishga erishdi. Tadqiqot shuningdek shuni ko'rsatadiki, energiya eksportiga nisbatan sanksiyalar faqat 2023-yilda to'liq kuchga kirdi, bu esa Rossiyaga yangi bozorlarga (xususan, Xitoy va Hindistonga) yo'nalishni o'zgartirish uchun vaqt berdi. Rossiyaning "Qal'a Rossiya" (Fortress Russia) strategiyasi past davlat qarzi, yuqori valyuta zaxiralari va barqaror inflyatsiyani nishonlash rejimi 2014-yildan buyon shakllantirilgan bo'lib, bu 2022-yilgi sanksiyalarning zarbasini yumshatishga yordam. Mualliflar shuningdek "qora ritsarlar" (black knights) tushunchasini ham qo'llaydilar bu Xitoy, Turkiya va Birlashgan Arab Amirliklari kabi davlatlarni anglatib, ular Rossiyaga sanksiyalarni chetlab o'tishda yordam bergan.[19] Bu holat sanksiyalarning samaradorligi nafaqat sanksiyalovchi koalitsiyaning qat'iyatiga, balki uchinchi davlatlarning hamkorligiga ham bog'liq ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

---

[17] Felbermayr, G., Morgan, T. C., Syropoulos, C., & Yotov, Y. V. (2021). Understanding economic sanctions: Interdisciplinary perspectives on theory and evidence. European Economic Review, 135, 103720. https://www.kielinstitut.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/fis-import/246a00c5-61d1-4619-a4ec-8425bc03a36e-Understanding_economic_sanctions_Interdisciplinary_perspectives_on_theory_and_evidence.pdf

[18] Itskhoki, O., & Ribakova, E. (2024). The economics of sanctions: From theory into practice. Brookings Papers on Economic Activity, Fall 2024. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2024/09/17160-BPEA-BPEA-FA24_WEB_Istkhoki-Ribakova.pdf

[19] Timofeev, I. (2023). Does Russia have "black knights"? Russian International Affairs Council. https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/does-russia-have-black-knights/

Muhim xulosalardan biri shundaki, Rossiya rasmiy statistikasi 2023-yilda YaIMning 3,6 foizga o'sganini e'lon qilgan bo'lsa-da, mamlakat urush va sanksiyalar tufayli eksport tushumlaridan qariyb 128 milliard AQSh dollarini yo'qotdi, boshqa xomashyo eksport qiluvchi mamlakatlarga nisbatan sezilarli darajada sust o'sish ko'rsatdi va o'rta muddatli istiqbolda jiddiy iqtisodiy muammolarga duch kelmoqda. O'tkazilgan tahlil shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy sanksiyalar xalqaro statekraftning muhim, biroq universal bo'lmagan vositasidir. Ularning samaradorligi bir qator omillarga nishon davlatning iqtisodiy hajmi va global integratsiya darajasiga, sanksiyalovchi koalitsiyaning birligiga, amalga oshirish (enforcement) mexanizmlarining kuchiga hamda jo'natuvchi davlatlarning o'z xarajatlarini ko'tarishga tayyorligiga bog'liq.[20] Rossiya tajribasi shuni ko'rsatdiki, aniq va o'lchanadigan maqsadlarsiz, bosqichma-bosqich va yetarli darajada kuchli bo'lmagan sanksiyalar nishon davlatga moslashish uchun vaqt beradi, bu esa ularning uzoq muddatli samaradorligini pasaytiradi. Shu bilan birga, keng ko'lamli va qat'iy sanksiyalar sanksiyalovchi davlatlar uchun ham sezilarli iqtisodiy xarajatlarni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa og'riqsiz yutuq yo'q tamoyilini amalda tasdiqlaydi. Xalqaro munosabatlar nuqtai nazaridan, sanksiyalar nafaqat iqtisodiy bosim vositasi, balki kelajakdagi xatti-harakatlarni cheklash uchun signal va ittifoqlarni mustahkamlash vositasi sifatida ham xizmat qiladi.[21] Shu bois, kelgusi sanksiyalar siyosatini ishlab chiqishda texnokratik yondashuv, aniq maqsadlar, izchil kommunikatsiya va samarali amalga oshirish mexanizmlarini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Felbermayr va boshqalar ta'kidlaganidek, sanksiyalar jarayonini to'liq tushunish uchun uchta bosqichni siyosiy maqsadlarning iqtisodiy siyosatga aylanishini, iqtisodiy siyosatning iqtisodiy oqibatlarga olib kelishini va iqtisodiy oqibatlarning siyosiy natijalarga ta'sirini bir-biri bilan bog'lab tahlil qilish zarur. Bugungi kunga qadar iqtisodchilar asosan ikkinchi bosqichga, siyosatshunoslar esa birinchi va uchinchi bosqichlarga e'tibor qaratib kelgan, bu esa sohalararo integratsiyaning yetishmasligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Council on Foreign Relations. (2024). What are economic sanctions? https://www.cfr.org/backgrounders/what-are-economic-sanctions
2. Drezner, D. W. (1999). The sanctions paradox: Economic statecraft and international relations. Cambridge University Press. https://assets.cambridge.org/97805216/43320/sample/9780521643320wsc00.pdf
3. Felbermayr, G., Morgan, T. C., Syropoulos, C., & Yotov, Y. V. (2021). Understanding economic sanctions: Interdisciplinary perspectives on theory and evidence. European Economic Review, 135, 103720. https://www.kielinstitut.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/fis-import/246a00c5-61d1-4619-a4ec-8425bc03a36e-Understanding_economic_sanctions_Interdisciplinary_perspectives_on_theory_and_evidence.pdf
4. GovFacts. (2025). How U.S. economic sanctions work: Tools, targets, and trade-offs. https://govfacts.org/policy-security/economic-statecraft/economic-sanctions/how-u-s-economic-sanctions-work-tools-targets-and-trade-offs/

[20] Itskhoki, O., & Ribakova, E. (2024). The economics of sanctions: From theory into practice. Brookings Papers on Economic Activity, Fall 2024. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2024/09/17160-BPEA-BPEA-FA24_WEB_Istkhoki-Ribakova.pdf

[21] Drezner, D. W. (1999). *The sanctions paradox: Economic statecraft and international relations*. Cambridge University Press. https://assets.cambridge.org/97805216/43320/sample/9780521643320wsc00.pdf

5. Itskhoki, O., & Ribakova, E. (2024). The economics of sanctions: From theory into practice. Brookings Papers on Economic Activity, Fall 2024. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2024/09/17160-BPEA-BPEA-FA24_WEB_Istkhoki-Ribakova.pdf
6. LegalClarity. (2026). What are economic sanctions? OFAC rules & penalties. https://legalclarity.org/what-are-economic-sanctions-and-how-do-they-work/
7. Timofeev, I. (2023). Does Russia have “black knights”? Russian International Affairs Council. https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/does-russia-have-black-knights/